

mint például az önkormányzatok létrejötte. Erről kissé hosszabban és konkrétan kell beszélnem.

Noha magam is tudom, hogy a szocializmus története a decentralizáció története a közoktatásban is Magyarországon, azonban az önkormányzati rendszer mégsem a tanácsi rendszer folytatása, örököse, ahogy a felvezető tanulmányból olvasni vélem.

A tanácsi és az önkormányzati rendszer között lényegi a különbség. A szocializmust építő évtizedek az erősen központosított sztálini modell lassú és fokozatos bontásának, lazításának története, de az alapszerkezet mindig megőrződött. Az utolsó percekig megmaradt a központból, megyéből vezetett, ugyanabban a szervezeti egységben lévő, egymással összefonódó párt-tanácsi irányítás, amely egyfelől a tanügyigazgatásból (a szakma), másfelől pedig az ellenőrző, az MSZMP kontrolljából (a politika) tevődött össze. Az iskolában – ne tessenek elfeledkezni – ugyanez a kettőség élt egymás mellett. Ezen a párhuzamosan építkező rendszeren mit sem rontott az a tény, hogy a döntési jogok egyre növekvő hányada került egyre kevesebb áttételen keresztül egyre alacsonyabb szintre.

Bárki beszélhetne ma már arról, hogy a legális politika világában az MSZMP-vel szemben alternatívát a párton kívül nem lehetett felállítani. Az értékek, a „jó” és „rossz”, a „helyes” és a „helytelen” kimondásának joga – ezt sem lenne szabad elfelejteni – csak egy szervezeten belül volt meg. Csak egy példa: az iskolák „szakmai autonómiájának” korlátját például nem az (amúgy az iskolában is működő) MSZMP politikájával szemben, hanem a tanácsi szakigazgatásban találták meg az 1985. évi oktatási törvény alkotói és hívei. (Természetesen párttámogatással.) Olyannyira így van ez, hogy a tanácsi apparátusi és az iskolai-tanácsi szféra között az (idővel gyengülő) MSZMP közvetített. Én nem látok olyan jelet, amely az állam és az egy párt elválasztása felé mutatott volna.

[Csak szögletes zárójelben jegyzem meg, hogy ez a szocialista típusú decentralizáció a korábbi évek rutinjának megfelelően továbbra is azt jelentette, hogy az értékválasztás köre a társadalom egészének érdekeit képviselő egy párt által – eleinte többé, később kevésbé – ellenőrzött terület maradt, majd ezt a szerepet vette át az iskolai pedagógiai, kutatói szakma. A hajdani egypárt-politikai ideológia szakmai ideológiává transzformálódott. Nagy kutatói – tehát szakmai – élvezet látni például azt, hogyan lesz pedagógiai szakkérdés az iskolai szintű érdekek által vezérelt a társadalom egészének tagolódását meghatározó iskolaszervezet, vagy az ország közműveltségének legitimitációja.]

Az önkormányzatok létrejötte megítélésem szerint tehát éppen az a lényege, hogy a parlament egy határozott vágással a politikai és szakmai szférát intézményesen elválasztotta egymástól. Nincs egy ideje egypártrendszer, és nem szerveződhet párt alapszervezet a munkahelyen, így az iskolában sem lett tényleges hatalommal rendelkező, legi-

tim módon választott, pártok között megosztott, laikusokból álló, *politikai* természetű képviselő testület és maradt a tőle független – *szakmai* racionalitás alapján szerveződő – hivatal. Úgy látom, hogy segédtelemek felállítására nélkül e váltás után lehetett összehasonlítani a honi és a nyugat-európai központi és helyi oktatásirányítási rendszereket. Szociológiai logika szerint – megítélésem szerint – képtelenség a centralizáció-decentralizáció tengely mentén zajló évtizedes küzdelem folytatásaként értelmezni az 1990 és 1995 közötti időszakot.

Ebben az új hatalmi-felelősségi rendszerben az iskolák helyzete éppen annyira változott meg, mint maga a tanácsi rendszer. Talán érdemes lenne közelebbről megnézni, hogy az iskolai „szakmai autonómia” ma az *önkormányzati képviselőkkel*, vagy a hivatallal, a *köztisztviselőkkel* szemben fogalmazódik meg. Ha netán mindkettővel, akkor e *politikai* törekvésnek az a jelentése, hogy „az iskola” felől szervezzék a helyi társadalmat, a helyi közműveltséget, ápolják-e a lokális kultúrát. Ekkor természetesen nincs sok helye a helyi lakosok választása alapján működő önkormányzatnak. A korrigálásra lehetőséget kínáló választások helyét a megfellebbezhetetlen szakmai racionalitás foglalja el. Az előbbiekből további kérdés fakad: centralizált vagy decentralizált irányítás felel meg a politikai szférától távol tartott, tehát a „szakmai” alapon irányított oktatási rendszernek? A válaszhoz legalább két gyakorlati mintáról tudunk valamennyien. Az egyikben évtizedeket töltöttünk, a másikkal pedig e egyszerű könyv tájékoztat: az a svéd modell. Ennyit az anekdotákról.

Sáska Géza

VAJON MILYEN VOLT A KILENCVENES ÉVEK TANKÖNYVPOLITIKÁJA?

Érdeklődéssel vettem kezembe az *Educatio* III. évfolyam 4. számának tankönyvekről szóló kötetét. Mint a Művelődési és Közoktatási Minisztérium 1991-ben létrehozott Tankönyv- és Taneszközirodájának munkatársa, jelenleg annak vezetője, kíváncsi voltam arra, hogy a kutatók hogyan látják, értékelik a tankönyvellátásban végbement változásokat, észrevételeikkel, javaslatokkal hogyan segítik a további fejlődést. A legnagyobb csalódást Nagy Péter Tibor: Tankönyvpolitika a kilencvenes években című bevezető tanulmánya jelentette.

A kutató ugyanis nem jogszabályokra vagy minisztériumi dokumentumokra támaszkodva elemzi a 90-es évek döntéseit, hanem mondanivalója alátámasztásához elsősorban a napi sajtó hírközléseit jelöli meg forrásként. Számomra néhol úgy tűnt, hogy a szerző a jogszabályokat mondanivalójához igazítottan értelmezi, az intézkedések egy-egy kiragadott elemével kísérli meg az oktatáspolitikai döntéseket magyarázni. A kutató melegségére szolgálhat az, hogy a minisztériumi intézkedések nem, vagy csak felszínesen – a

napi sajtóban – kerültek nyilvánosságra. Válaszomban – a teljesség igénye nélkül – e torzításokra, a valóságot meghamisító értelmezésekre kívánok reagálni.

A tankönyvengedélyezésről

A 28/1989. (XI.9.) MM számú rendelet értelmében kézirat tankönyvvé nyilvánítását egyaránt kezdeményezhette kiadó és magánszemély is. Sőt e rendelet azt is lehetővé tette, hogy kérjék eredetileg nem tankönyv céljára készült mű tankönyvvé nyilvánítását. E rendelet hatályba lépésétől kezdődően a közoktatás nagypéldányszámú közismereti tankönyvei esetében megszűnt a Minisztérium korábbi megrendelői szerepköre. (Az csak a kispéldányszámú, speciális nemzeti, illetve a fogyatékosok oktatását szolgáló tankönyvekre korlátozódott.) Ettől az időtől kezdődően már nem a minisztérium megrendelésén, hanem elsősorban a kiadó (szerző) szándékán múlott a tankönyvjegyzékre való felkerülés. Tehát nem felel meg Nagy Péter Tibor állítása, mely szerint „... más kiadót is választott az általa megrendelt tankönyv kiadására” (521. p.) a minisztérium.” A szerző további állítása, mely szerint a minisztérium „szabadon választhatta ki azokat a zömében szaktudós és nem pedagógus bírálókat, akik a tankönyv megrendelését-engedélyezését elvégezték.” a valóságot teljesen meghamisítja. (521. p.) Nem a minisztérium, hanem a jóváhagyást kezdeményező kiadó, illetve szerző (akár magánszemély) bírálta a művet. A minisztérium ebben az időben már nem tett javaslatot sem a bírálók kiválasztására, sem a tankönyv-rendelésre. A benyújtott vélemények alapján döntött a minisztérium a kézirat tankönyvi jóváhagyásáról vagy annak elutasításáról, tehát a bírálók soha, semmit nem engedélyeztek, hacsak nem arra gondolt a szerző, hogy a támogató vélemény „kvázi engedélyezést”, a kéziratnak, könyvnek szabad utat jelent. Tankönyvi megrendelésekre sem tettek, de nem is tehettek semmiféle javaslatot a bírálók. Megrendeléseket a kiadók 1989-től már csak az iskoláktól, azaz a tényleges felhasználóktól kaptak.

Rendszer(telen) váltás alcím alatt a szerző a közoktatás és felsőoktatás tankönyvi hitelesítésére vonatkozó elképzeléseket összemosza. A nem avatott olvasó számára nem érthető az OKT rövidítés.

Jómagam soha sem voltam a Tankönyvkiadó igazgatóhelyettese, jóllehet korábban – 1975–1982 között – mint felelős szerkesztő valóban dolgoztam a Kiadóban. Az említett pályázatot nem én bocsátottam ki – mint ahogy a felhívásból is kitűnt, az aláíró az MKM Tankönyv- és Tanszaki-irodájá volt. A rendszerváltozást követően kétségtelen, hogy a legnagyobb szükség az említett tárgyak – történelem, irodalom, földrajz és az addig szinte kizárólagos orosz nyelv tanítását kiváltó idegen nyelvek oktatását szolgáló tankönyvek megújítása iránt volt. A kérés szerint valóban előnyben részesítettük azokat a tankönyveket, amelyek egyaránt használhatók gimnáziumban és szakközépiskolá-

ban. A szerkezetpolitikai döntésre vonatkozó elmarasztaló megjegyzésre el kell mondanom azt, hogy ekkor már volt a közoktatásban olyan tankönyv, amelyik eredetileg szakközépiskolák számára készült (Mohácsy: Irodalom IV.), de ez kényszermegoldás volt. [Ugyanis egy korábbi tankönyvi felülvizsgálatot követően az akkori gimnáziumi irodalom tankönyv szerzői nem voltak hajlandók a javasolt átdolgozásra.] Jelen esetben azonban másról van szó. Úgy váltuk, lehetséges szerkesztéssel elkülöníteni a különböző iskolatípusoknak szánt ismereteket. Az ilyen „egységesen használható” tankönyveknek több előnyük lehetett volna. Így a nagyobb példányszám megjelenése miatt igényesebb kivitelben, kedvezőbb áron jelenthetett volna meg; az érdeklődő szakközépiskolai tanulók számára lehetővé tette volna azt, hogy önművelés keretében bővíthessék tudásukat stb. Valamennyi érdeklődő kiadóval közöltük is elképzeléseinket. Tény, hogy a most talán bővebben kifejtett minisztériumi szándék a pályázati felhívásból nem derült ki, s az is, hogy a kiadók, szerzők nem éltek ezzel a lehetőséggel. [Annál inkább a tankönyvjegyzékre való feliratkozásakor, amikor a kiadók – véleményem szerint már nem pedagógiai, hanem üzleti érdekek szerint – igyekeztek bizonyítani azt, hogy a mű egyaránt alkalmas eszköz a különböző típusú iskolák számára!]

Téves a szerzőnek az az állítása, miszerint a „tankönyvek támogatása a tanszaki-irodában eseti mérlegeléssel történt”. Ismét hangsúlyoznom kell, hogy nem a Minisztérium jelölte ki a lektorokat. A tankönyv-támogatás nem a lektorálás eredményétől, hanem a tankönyv minőségétől függött. Amelyik kézirat tankönyvi jóváhagyást nyert – kiadótól függetlenül – azonos elvek alapján kapott támogatást. Csak így tudták a kiadók támogatott áron (tanulói térítési díjon) forgalmazni a tankönyveket.

Az oktatási törvény és a tankönyvengedélyezés címszó alatt a „legjelentősebb tankönyvengedélyezési-támogatási konfliktusok”-ként (522. p.) tünteti fel Nagy Péter Tibor az 1993 januárig működő struktúrát. (Sajnos azt sem tudjuk, mettől számította Nagy e vérszerhes időket, s miért éppen '93. januárig, s nem '94 februárig, az új rendelet megjelenéséig tartott.) Azt az időszakot minősíti így Nagy, amikor a kiadók lektoráltatták a kéziratokat, és valamennyi tankönyv azonos elvek szerinti állami támogatást kapott.

Természetesen részben egyet kell érteni Nagy minősítésével, amennyiben a tankönyvi jóváhagyások akkori rendszerét kifogásolja. Ugyanis akkor még nem volt egységes bírálati szempontsor, így támogató lektori javaslatra a még nem kellően kidolgozott vagy tankönyvi célra alkalmatlan művek is felkerül(het)tek a jegyzékre. A véleményezőök szubjektivitására egy későbbi felülvizsgálat egyértelműen rá is világított.

Tévedés, hogy a „tankönyvvé nyilvánítás a tankönyvirodától a közoktatási szakmai irányítási főosztályhoz került”! (A továbbiakban KSZI, 522. p.) A kéziratokat változtatlanul a

Tankönyv- és Taneszközirodának kellett benyújtania a kiadóknak. A belső, minisztériumi ügymenet értelmében kellett a KSZI-nek láttatni, illetve véleményezni azokat. Korábban is ilyen előzmények után került a felső vezető(k) elé az érdemi döntésre előkészített kézirat. A KSZI megfelelő szakmai kompetencia hiányában hívta össze az említett Tanácsot, mint a főosztály véleményének kialakítási eszközét. A Tanács javaslatát elfogadva továbbította a KSZI a kéziratot a helyettes államtitkárnak, vagy további lektor felkérésére tett javaslatot. Ez utóbbi esetben a Tankönyviroda kérte fel a további bíráló(ka)t. A beérkezett újabb lektori véleménnyel visszakapta a KSZI a kéziratot. Több esetben az ilyen ismételt lektorálás eredményeképpen értett egyet a kézirat tankönyvvé nyilvánításával a KSZI, és került fel végül a tankönyvjegyzékre a mű.

Tudósok kontra pedagógusok (Tankönyvháború)
Csupán az utolsó bekezdésben közöltekét kívánom pontosítani. Azt ugyan nem tudom, hogy milyen kísérő szöveg keretében mutatta be Baranyi Károly főszerkesztő Benedek István: Rendületlenül – A hazaszeretet versei című kötetet, az viszont tény, hogy az említett válogatás soha nem került fel sem a tankönyv-, sem a segédkönyvjegyzékre. Csupán arról volt szó, hogy több száz, az iskolai könyvtárak fejlesztését szolgáló könyvpályázati keretben történő minisztériumi megvásárlása mellett ezt a kötetet is megküldette a főosztály az iskoláknak.

Tudósok kontra politikusok

A minisztériumi szerepmegosztásból következően a Tankönyv- és Taneszköziroda soha nem foglalkozott szakmai kérdésekkel, ezen a jövőben sem kívánunk változtatni. Ezért csupán néhány ténybeli tévedésre szeretném a szerző figyelmét felhívni.

- A történelem-tankönyvpályázat meghirdetésére vonatkozó eredménytelenség valóban tény, csakhogy azt nem a minisztérium, hanem az akkori Tankönyvkiadó hirdette meg.
- Fekete Pál nem a Magyar Lajos Alapítvány által támogatott (gimnáziumok IV. osztálya számára készített) történelem tankönyv kiváltására készítette el a kéziratát. Fekete az általános iskolák számára készülő tankönyv megírására kapott megbízást a Tankönyvkiadótól. Később a szerző is elismerte, hogy tankönyvét a 16 éves korosztály számára írta, így az sem az általános, sem a középiskolai elvárásoknak nem felelt meg. Ezt állapította meg – az előző kormányzat idején indított – tankönyvi felülvizsgálat is. Ezért nem is szerepel már a kötet az 1995/96. tanévi tankönyvjegyzéken.
- Bihari Péter 8. osztályosok számára írt történelem tankönyve évek óta választható, ez utóbbi kiáltra a felülvizsgálatot is.

Finanszírozás/terjesztés

A piaci viszonyokra való áttérés előtt valóban a Pénzügyminisztériumtól kapta a Tankönyvkiadó a dotációt. Azonban nem felel meg a valóságnak az, hogy „...a PM a minisztérium kihagyásával közvetlenül ... utalta a pénzt.” (532. p.) Ugyanis a dotáció iránti igényt a Tankönyvkiadó a Művelődési Minisztériumba nyújtotta be. Az időarányos támogatást a Minisztérium Könyv- Lap- Irodalmi főosztálya közreműködésével folyóította a PM.

Az elmondottakból következően téves Nagy fenti „ügymenetből” levont következtetése, mely szerint a minisztérium ezért – nevezetesen a folyamatból való „kizárás” miatt – „...érdekelte vált abban a megoldásban, hogy a pénz ne a kiadó, hanem a minisztériumon keresztül az iskolák, s ezen keresztül a tanulók kapják.” A piaci helyzetre való áttérés tette szükségessé a támogatás fenntartókhöz juttatását, mint ahogy arról később Nagy is szól.

Sajnos a napi sajtóban megjelent „áremelkedés” százalékos mértéke csak tanulói térítési díj változásával számol, és az esetek többségében nem esik szó a tényleges költségek alakulásáról. Ugyanis csak a jelképes szülői hozzájárulás aránya változott erőteljesen. Az államilag meghatározott alacsony ívában benne volt a kiadónak nyújtott tankönyvi dotáció, később mint árcsökkentő támogatás is. Amennyiben a korábbi állami támogatást is figyelembe vették volna az újságírók, realisabb képet nyújtottak volna a tankönyvárak változásáról. Kétségtelen, hogy egy ilyen közlés nem csökkentette volna a szülők terheit, de a valóságos árváltozásokat figyelhetők volna meg.

Működött, csak sajnos nem hibátlanul a „...tisztá piaci logika...” (532. p.) A tankönyvjegyzék, rendelőlapon megjelentetését a minisztérium rendelte meg, és finanszírozta azok kiadását. Nem szándékosan maradt ki az említett kiadó rendelőlapja, hanem figyelmetlenségből. A többi kiadó könyvei a kifogásolt rendelőlapon voltak igényelhetők, hibaigazítás – úgy vélem, a rendelésmennyiség figyelembe vételével – nem károsította a RO-KA Bt-t.

1993-ban nem volt világbanki hitel, így annak felhasználásáról sem lehetett dönteni! (533. p.) Végül nem hiszem, hogy a „...»tisztá piac« ellen hatott volna...” az MKM könyvfelvásárlási pályázata. Az említett pályázatra bármelyik kiadó, intézmény benyújthatta művét, amennyiben az a kiírásnak megfelelt. A pályázat az iskolai könyvtárak fejlesztését szolgálta. A minősítés szempontrendszere, a több száz véleményező gyakorló pedagógus javaslattetele, a bíráló bizottság összetétele, szakértelme, egyaránt garanciát jelentett a minisztériumi döntés megalapozására. Természetesen az elutasított pályaművek kiadóinak a döntés ellen az elmaradt üzleti haszon miatt számtalan kifogása lehet, és lesz is, bármilyen okból utastották is el.

Durst Győző